

AHOSKERAREN ARAUGINTZA KOMUNIKABIDEETAN

Doneztebe, 1998-IX-26

*Asier Larrinaga Larrazabal,
EITBko Euskara Saileko burua*

TELEBISTA ZER DEN

Geometria euklidearrak dio puntu biren arteko distantziarik txikiena lerro zuzena dela, baina badakigu bestelako aldagai batzuk aintzat hartzen ditugunean gauzak ez direla beti horrela izaten. Hogeita hamar urte dira euskara batuaren prozesua abian ipini zenetik eta baten batek pentsatuko zuen morfologiari eta besteri buruzko arauekin batera Euskaltzaindiak ahoskeraren gainekoak ere emango zituela prozesuaren hasiera-hasieran. Euskara batua, baina, batik bat idatzizko ereduaren batasuna izan da. Gaurko gizarte modernoaren eskakizunek beste esparru batzuetara eraman dute eredu batua, hain zuzen ahazko komunikabideetara, irratira eta telebistara. Itzulinguruka, beraz, heldu da ahoskerari buruzko arauak emateko unea eta pozik esan dezaket Euskal Irratia eta Telebista aitzindari eta eredu izan direla maila zainduko euskarari Jardunaldion ostean markatuta utziko zaion bidean. Hitzaldi honetan ETBn orain arte egindako lanaren berri emango dudanez, nik ere lerro zuzenetik jo barik osteratxo bat egin nahi dut lehenago, garrantzitsua baita telebista zer den ulertzea zer egin dugun ondo ulertzeko.

Telebista bat-batekotasunaren kontrako muturrean dago. Ematen du botoi bat sakatu eta ez dela besterik behar etxeko leiho beltzean irudiak eta hotsak pizteko. Gure eguneroko bizimoduan keinu oso ohizkoa da botoiak sakatzea, igogailuan behera joateko, esnea mikroan berotzeko, arropa ikuzgailuan garbitzeko... eta oharu ere ez gara egiten botoiak zabaltzen digun atearen atzean ustegabeko errealitatea dagoela. Telebistaren errealitateak alderdi bi ditu: erlojua eta talde lana. Irudien etengabeko jarioa halakoa izan dadin, alegia, etengabea eta jario erakoa, ez tartekakoa eta ez oldar edo zurrunbilo erakoa, dena dena segundoko doitasunez planeatu eta neurtu behar da. Ondo egin ezean, elur antzekoa edo beltzuneak edo abiadura zoroko irudiak agertuko dira pantailan. Gero, inork ez jakin errua zeinena den: etxeko egongelan jesarrita dagoenak antenari egotzi ohi dio, aldian-aldian tramankuluak ere nekatzen, alfertzen edo zorutzen direlakoan. Baina programaren arduradunak laster jakiten du erruduna nor izan den: irudiak grabatu dituen kameraria, bideoa prestatu

duen kazetaria, zintaren ardura izan duen operadorea, grabazioa aineratu duen errealizadorea edo inguruan ibili den beste erredakzio laguntzaile, ingeniari, soinu nahasle, muntatzaile, grafista, artezle, artxibozain, makilatzaile eta abar. Beste hamar minutu egon naiteke telebistan betetzen diren zereginak zerrendatzen, baina ez nituzke denak aipatuko, pantailan azaltzen den hots-irudizko une bakoitza prestatzen eta jagoten langile mordoa ibiltzen da eta, tartean hizkuntzalaria.

Badirudi errazago imajinatzen dugula hizkuntzalaria orri horituetako letren artean edo hiztegi-tako hitz apainen artean, lente, kable, antena, magnetoskopio eta chromakey artean baino. Baina, horren guztiaren barruan betetzen duen lekua garrantzi handikoa da. Izan ere, telebista uhinen bidez zabaltzen denaren ehuneko berrogei, gutxi gorabehera, hitzezko berbakuntzak dira.

Gainera, norbaitek pentsatuko duenaren kontra, hizkuntzalariak ez du esklusibarik hizkuntzaren gaineko arduran. ETBko beharginak jakitun dira lehengai bi dituztela, irudia eta hitza, eta batari besteari adina arreta ematen diote. Kontuz ibiltzen dira produktua biribil irten dadin, oso sarri behingo produktuak izan arren —halakoak izan dira orain arte, behintzat, birziklatze programazioak asmatu dituzten arte—. Telebistako produktuak, gorabeherak gorabehera, erabili eta botatzekoak izaten dira, iraungikorrak, airean galdu eta lekukotasunik uzten ez dutenak, baina, hala eta guzti, helburu zehatza dute, komunikatzea, eta horregatik ahalegindu beharko du sortzaileak lehengai biez ondo baliatzen, irudia eta hitza ondo bilbatzen. Asmatzen badu, lana ondo beteta egongo da.

ZELAN KOMUNIKATU

Laburpen gisa, hitz bitan azalduko ditut telebistako produktuen ezaugarriak: iraungikorrak eta komunikagarriak izatea. Behingotasuna, produktua behin erabilia baliogabe bihurtzea, sortzailearengandik kanpoko ezaugarria da, batik bat edukiak erabakitzen baitu hala izatea. Sail dramatiko batean, esate baterako, bosgarren kapitulua airera irteten denean, laugarrena eta aurreko guztiak ezdeus bihurtzen dira, zakarrontzira bota litezke, ikuslea, zer edo zergatik bosgarrena baino lehenagoko kapituluak galdu arren, berehala jarriko baita istorioaren jakitun eta, hortaz, atzera barik telesailan aurrera egin nahiko du eta.

Besterik da komunikagarritasuna. Definizio modukoa ematearren, produktu komunikagarria komunikazio egoeraren araberakoa dena izango da. Jakina da komunikazio egoerak hainbat osagai dituela. Lehenengo, mezua. Telebistan, era guztietakoak izaten dira mezuak, baina sailkapen laburra egin dezakegu.

— Informatiboak: albisteak eta berriak ematen dituztenak.

— Jakingarriak: zientzietako, historiako, giza bizitzako eta abarretako gaiak eta gorabeherak azaltzen dituztenak.

— Entretienigarriak: gogoan hartzeko daturik ematen ez dituztenak.

Ondoren, mezuak lotzen dituen jarduleak daude.

— Igorlea: telebistaren kasuan kazetari, aktore, aurkezle edo bestelako profesionalen bat izaten da.

— Hartzaila: etxean egoten den teleikuslea. Ez da hartzaila bakarra, eza-guna ere ez da, eta nekez zehatz daitezke batez besteko ikuslearen ezaugarriak. Hortaz, telebistako produktuak sortzeko zama eraman behar du, honako zama, Manu Arrasateren hitzetan esanda (1): “Ikusentzule gehienek ulertu behar dute adierazitakoa”. Salvador Mendieta (2) hitz gehiagorekin baina gauza bera dio: “Telebistako erredaktoreak ez ditu entzuleak aukeratzen; ezagun ez dituen persona era guztietakoei zuzentzen zaie eta ahalegina egin behar du denek ulertzeko moduko hizkera erabiltzen”. Horren ondorio zuzena telebistan, gehien-gehienetan, hizkera estandarraz baliatzea da.

Hori izaten da, gainera, jokabiderik zuhurrena, igorlea ez baita egoten komunikazioaren zirkunstantzien jakitun. Beraz, hizkera estandarrak eskainiko dio, aldi berean, hartzailarekiko hurbiltasun gutxien eta urruntasun gutxien, hotsasun gutxien eta amultsutasun gutxien, seriotasun gutxien eta lagunartekotasun gutxien, alegia, erdibideko erdigunerik erdikoena.

Kanalari buruz ez dago asko esaterik, uhinak direla besterik ez. Kodeari buruz, ostera, asko. Lehendabizi, telebista bidezko komunikazioan ez dela kode bakarra erabiltzen. Guri, hizkuntzalari garen aldetik, hizkuntza kodea baino ez zaigu interesatzen, baina ez dezagun ahaztu badirela beste asko. Kolore kodea da horietako bat. Seriotasuna eta sinesgarritasuna aditzera eman nahi izanez gero, urdina izango da nagusi pantailan, albistegietako dekoratueta, esate baterako. Kode berak telebista kateak ezagutzeko balio digu: ETB-1en adierazgarria gorriaren inguruko su koloreen sorta da, ETB-2n urdina eta kolore hotzak dira nagusi, Canal Plusen partxiseko margoen jokoaz baliatzen dira, eta abar.

Hori dena hala da, baina telebista komunikazio interfazea den heinean bakarrik. Gehienetan, ostera, kuxkuxeatzeko leiho irekia izaten da, hain zuzen ere pelikulak, marrazki bizidunak, telesailak eta beste hainbat gauza aireratsen direnean. Horrelako kasuetan komunikazio egoera ikuslearengandik kanpokoa izaten da guztiz. Komunikazioa pantailaren alde batean gertatzen da eta beste aldean, teleikuslea dagoen aldean, ostera, behaketa.

Hizkuntza kodeari begira, beraz, funtsezkoa da komunikazio egoeren zelanbaiteko sailkapena egitea, kasuan-kasuan komeni den tratamendua zehazteko irizpideak finkatzen hasteko helburuz.

(1) ARRASATE, M.: *Euskarazko Albistegietarako Esku-Liburua*, 1992.

(2) MENDIETA, S.: *Manual de estilo de TVE*, 1993.

— Egoera neutroa edo eztabadakoa: Lehenago azalduko da. Hartzaila teleikuslea izanik, zor zaion adeitasuna aintzat hartuta eta tipo bat zehazterik ez dagoenez, nahitaezkoa da hizkera estandarraz baliatzea.

— Hurreko egoera: Honetan ere teleikuslea da hartzaila, baina, lehenagoaren aldean, ikusle tipoa mugatuta egoten da. Kasu honetan hizkera estandarra da oinarria, baina joera nabarmena egoten da ikuslearengana hurbiltzeko; modu bitan: hizkera adierazkorra erabiliz edo, tarteka, lagunarteko hizkerara jauzi eginez. Denon gogoan egongo dira egoera honen adibide ezagunak: kirol saioak eta umeei zuzendutako programak.

— Antzirudi egoera: Telebistan azaltzen diren antzekizunei dagokiena. Ezaugarria lehen esanda dago, alegia, egoera ikuslearengandik kanpokoak izatea. Baina hortik aurrera, antzekizunetako egoerak nekez bil daitezke eredu apur batzuetara. Batean zirujau bi ikusiko ditugu ebakuntza gelan, bihotzeko gaitz baten gainean hitz egiten. Bestean alproja talde bat, hiri handi bateko kalezulo batean, ahoberokerietan. Benetako bizitzan jazo daitezkeen egoera guztiak eta askoz ere gehiago gertatzen dira pantailan. Jakina, kodea modu batekoa edo bestekoa izango da, egoeran-egoeran.

Bada, oraindik ere, telebistako komunikazioari buruz ahaztu ezinako alderdia. Batzuetan, komunikazioa bat-batekoa izaten da: mezua sortu ahala hartzailari bidaltzen zaio besterik gabe. Telebistan nekez aurkituko dugu horrelakorik. Askozak ohikoagoa izaten da mezua asmatzen denetik igorri arte sortzaileak astia hartzea. Gehienetan egokitzen gertatzen da orduan.

Era askotakoak izaten dira egokitzen, kodearena adibidez. Hain zuzen, telebistako hizkuntzalarien lana, batez ere, sorkuntza prozesuaren atal horri lotuta egoten da. Baina komunikazio egoerako edozein osagarri egokitu daiteke. Adibide argigarria ematearren, har dezagun garbigarri marka baten iragarkia. Mezua honakoa izan daiteke: “Izara hori XXXekin zuriago garbituko duzu”. Asmatuiko komunikazio egoeran igorlea ama bat izan da eta hartzaila haren alaba. Gaur egungo publizista zorrotz batek horren egokitzena egin behar izanez gero, hartzaila aldatuko luke eta alabaren lekuan semea ipiniko luke.

Esan nahi dut, beraz, telebistan, komunikazio egoerak teleikusleari begira sortzen direla, nahiz eta ikusle horrengandik kanpokoak izan. Hartara, ia beti jarriko da helburutzat lehengo esaldia: “ikusentzule gehienek ulertu behar dute adierazitakoa”.

HIZKUNTZA MAILAK TELEBISTAN

Beste hedabideen aldean, telebista askozaz aberatsagoa da. Ez dut esan gura diru gehiago erabiltzen duela, hori ere egia izan arren, ezpadaze telebista bidez gertatzen den komunikazioa dibertsoagoa dela. Horrenbestez, kodea ere

hainbat erataraz erabiliko da, komunikazio egoera osatzen duten gainerako elementuen arabera. Komunikazioaren tonuari begiratzen badiogu, alegia, egoera bakoitzean zaindu beharreko adetasuna, azturak eta gizalegea aintzat hartuz gero, kodearen erabileran maila bi bereziko ditugu.

— Maila zaindua: Egoera neutro edo eztabadaoari dagokio. Formaltasun handiko harremani, komunikazio alor teknikoei eta mezua artegai bihurtzen duten egoerei ere maila zaindua dagokie, baina telebistan nekezago azalduko zaizkigu horrelakoak.

— Maila arrunta: Igorlearen eta hartzaillearen artean nolabaiteko kidesuna, hurbiltasuna edo harremana existitzen deneko egoerei dagokie.

Maila bakoitzaren barruan, gehiago sakondu nahi izanez gero, graduak banatu ditzakegu. Maila zainduan, esate baterako, harreman oso formalek, zientzien eta tekniken esparruak eta abarrek gradu jasoagoa dute. Hala ere, funtsean, horrelako egoeretan erabili beharreko hizkera hizkera estandarra da, bai batua bai euskalkietako norma estandarra. Hizkera estandarri kutsu jasoa ematen dion elementua lexikoaren hautaketa izaten da beste barik. Zientzietako hizkeran, adibidez, nekez topatuko dugu beste elementu bereizgarririk; agian, egitura sintaktiko bereziren bat, baina gehienetan formula bihurtuta egoten dira.

Maila arruntari dagokionez, aukerak askozaz gehiago dira. Batetik, aldaera bizi batez baliu gaitzeko lagunarteko kutsua emateko edo etxe barruko bizitza girotzeko edo bestelako egoerak hitzez hornitzeko. Baina hizkera estandarretik aldentu gabe, baliabideak bat baino gehiago dira. Maila jaso gura dugunean gertatzen den legez, erraz-erraza da hizkera estandarra lexikoraren hautaketa eginez moldatzea. Hartara, “txapeletik eginda egon”, “aitzurra”, “kriston aitzurra”, “ospa egin”, “Aitarenekin egin orduko” eta horrelako hitz eta lokuzioen bitartez hizkera estandarra mozorrotu eta mailaz jaitsiko dugu. Morfosintaxia ere oso lagungarria izaten da, batik bat hikako adizki alokutiboak erabiliz gero, berez lagunarteko eta kidesun kutsuko harremani dagozkien eta. Badira beste baliabide morfosintaktiko batzuk, baina, gehienetan, ez doaz kodea murriztetik baino harago.

Azkenik, ahoskera moldatzea izan daiteke hizkuntza maila apalagoa adierazteko bidea. Moldaketa era askotara egin daiteke, bokalen arteko [ɣ] eta [δ] hotsak eraztetik edo harmonia bokalikotik hasi eta hitz laburketa eta amalgamataraino.

Telebistak hizkuntza baliabide horien guztien beharra du pantailan erakusten duena sinesgarri egiteko. Dena dela, benetakoa baino sinesgarriagorik ez dago eta, horregatik, oso garbi izan behar dugu hizkuntza maila bakoitzaren muga non dagoen. Zentzugabekeria izango litzateke, adibidez, albistegietako esatari guztiei, maila zainduan aritu behar duten aitzakiaz, /h/ ahoskatzeko eskatzen hastea, aspiraziodun ebakera aspiraziorik gabekoa bezain zaindua da eta.

Donostiako korrespontsalek, hortaz, Baionakoek ez bezalako ereduak izango dute, baina denak izango dira egokiak. Hari beretik, bai [maila] eta [baina] moduko ebakerak bai [maɫa] eta [ba ɲa] modukoak maila zainduari dagozkio eta nork bere erara ahoskatzea bultzatu behar dugu. Nahastea da eragotzi beharreko gauza bakarra. Hartara, [korapiɫo] esaten duenak ez luke [mutila] esan behar edo, ahal dela, pertsona beraren hizkeran [baina] eta [espa ɲ ola] agertzea saihestu egin beharko litzateke.

Maila zainduan, horrenbestez, bat baino gehiago dira ereduak, aspirazioa edo palatalizazioa edo beste zelan ebazten diren. Inportantea da horrelako gauzak aintzat hartzea. Are inportanteagoa da, ostera, ahoskerari buruz ari garela, hortik aurrerako urratsa, alegia, barbarik berbako ebakeratik harantzago doana. Dagoeneko, batzuk jakinak dira eta arauetan jasota daude, “bait” menderagai-luak eragindako kontsonante bilkuretako fenomenoak esate baterako. Beste arlo batzuetan lehen pausoak eginda daude, azentuaren gorabeheretan batik bat. Dena dela, oso gogoan izan behar dugu, telebistan eta oro har ahozko komunikabideetan, hitzak andanaka esaten ditugula, esaldien barruan sartuta. Horri arreta berezia eman behar diogu.

Behar bezalako erritmoa, azentua eta entonazioa erabili ezean, alferrik ari gara [jokalari] gora eta [xokalari] behera, telebistaz zabaltzen diren berbaldiak ez baitira sinesteko modukoak izango “euskarazkoak ez badira nekez sinetsiko baititu inork”. Horregatik, hain zuzen, azken urteotan, Euskal Telebistako hizkuntzalarion ahaleginak arlo horretara bildu ditugu.

Orain arteko esperientziatik ondorio xume bi atera dugu. Lehena, errazagoa dela euskal prosodiaren araberkoa zer ez den esatea, zer den esatea baino. Bigarrena, euskal doinu jatortzat har ditzakegunen artean ez dugula arrazoirik aurkitu bat hobesteko edo beste bat gaitzesteko. Eta korolarior gisakoa: zail baino zailagoa dela inori euskaraz ondo entonatzeko irakastea.

EGUNEROKO JARDUNA

Euskara batuak ez du orain arte arauzko ahoskerarik izan, baina horregatik ez da latinaren moduko hizkuntza mutua izan, euskalki bizien oinarria izan du eta. Hartara, batzuetan hobeto, beste batzuetan txarrago, gehienetan paperean idazten denari hurbiletik jarraituz, euskara batua mihi-ezpainetan ibili da ia hasieratik eta ahozko komunikabideetara ere heldu zen orain dela urte asko.

ETBn bide zabala utzi diegu euskararen berezko doinutzat har ditzakegun guztiei eta ebakera kontuetan oso murriztapen gutxi ezarri dugu. Konturatuta geunden maila zaindurako eredu baten premia zegoela eta murriztapen apurrak horri begira pentsatu ditugu. Ahoskeraren gaineko IV. Jardunaldion ostean,

Euskaltzaindiak erabakita utziko du maila zainduari dagokion ebakera. Arau berriak samur-samur hedatuko dira Euskal Telebistan, orain arte bultzatu dugun eredia ez baitabil oso urrun.

Gure esperientzia inori baliagarria bazaio, orain arte urratu dugun biderean berri eman gura dut labur-labur. Zehaztu ditugun jarraibideen artean badira batzuk batere zalantzarik egin gabe onartu direnak, /s/ eta /s/ edo /ts/ eta /ts/ bereizi beharra adibidez. Hala ere, nekeza da ohitura hartzea, batik bat bereizketa berez egiten ez dugunontzat. Arazorik handiena, dena dela, hizkuntzatik kanpoko eraginak sortzen digu. Oso zabal dabil euskal abizenak erdarazko moduan ematea eta ohartu ere egin gabe esatariek [arφaλus] eta horrelako bihurrikeriak ahoskatzen dituzte [arsaλus] behar den lekuan. Esan gabe doa eragin txar hori euskal abizenen azentuan ere nabari dela. Horren errua ezin zaio axolagabekeriari egotzi, esatariek jartzen duten arduraren adibideak ere asko dira eta: [gonsales] eta [barrjónwebð] esate baterako.

Beste kasu batzuetan aldez aurretik jakin dugu ohitura aldatzea gaitzagoa izango zela eta, horrenbestez, mailakako prozesua pentsatu dugu. Hori izan da /j/ hotsaren kasua. Batetik, albistegietako aurkezleei beti /j/ ahoskatzeko eskatu genien eta hala egin dute aspaldi honetan. Gainerako esatariei /jan/, /jo/ eta horrelako hitz hasieretan saiatu daitezela eskatu diegu eta dagoeneko nahiko errotuta dago ebakera hori, are haragoko kasuetan ere. ETBn sarri-sarri entzuten da, adibidez, [juštisia]. Honetara heltzeko, zalantza barik, aurkezleen ospez baliatu gara, bai baitakigu eredu direla beti. Oso lagungarria izan da, halaber, “ihardun”, “iadanik”, “Yerusalem” eta horrelako trikimailu grafikoak erabiltzea.

Izen berezietan, gainera, aparteko ahalegina egin dugu /j/ ebakera indartzen joateko, batik bat Euskaltzaindiak erabakitako toponimoen kasuan. Gehienetan, beraz, /aljeria/ eta /jamaika/ ahoskatzen dute ETBko esatariek. Hari beretik, oso ohizkoa izaten da /georgia/ eta /norbegia/ ahoskatzea ere.

Horrelako ebakerak bultzatzeko, esan dudan legez, trikimailu grafikoez baliatu gara askotan. Gauza jakina da nahi gabe idatzizko testura makurtzen dela ahozko hizkuntza sarritan. Gure kaltetan barik gure onerako aprobeixatu dugu begietatik sartzen denaren indarra eta, hartara, “Yaponia”, “eztuzu”, “batipat”, “egin ezker” eta beste hainbat grafia bitxi erabiltzen dugu hobesten ditugun ebakerei leku egiten joateko. Ez da jokabide sistematikoa, horrela idatzitako testua ernegarri izaten baitzaio ortografiara ohituta dagoenari, baina oso erabilgarria da zaindu beharreko ebakerei arreta emateko. “Ori-o” edo “Deri-o” ikusten duenak, esate baterako, nekez ahoskatuko du [órjo] edo [dérjo]; bai, ordea, [orio] edo [derio].

Sasoi batean sekulako iskanbila sortu zen ETBn /saraxebo/ esaten genuelako. Haatik, [órjo] edo [dérjo] entzuteagatik ez du inork ezer esan inoiz. Edonola ere, ebakera horiek erdarak eta erdal komunikabideek euskaldunengan du-

ten eraginaren adibide bat baino ez dira, baina euskal komunikabideetako beharginek ahalegin handia egiten dute uztarri hori gainetik kentzeko. Denbora asko ez dela, esate baterako, ETBn direnak eta ez direnak egin genituen /ben-xamin netanĵau/ ala /beniamin netanĵahu/ esan behar den argitzeko.

Dena dela, horiek eta antzeko beste hainbat banan-banako ahalegin apalak baino ez dira. Helburu nagusia handiagoa da: egunetik egunera euskara ego-kiagoa, zainduagoa eta egoeran-egoerakoagoa erabiltzea.